

Краеведческий языковой материал – это путь к познанию прошлого, современного и будущего родного края. Он дает возможность ребенку понять окружающий мир, сориентироваться в нем, о чем свидетельствует сохранение традиций семейной и календарной обрядности.

Ключевые слова: художественная словесность, краеведение, фольклор, устное народное творчество, ученики начальных классов, учебный процесс.

Zazharskaya A. Role and Place of Artistic Literature in the Process of Studies of Students of Initial Classes

In the article an author is expose a role and place of artistic literature in the process of studies of students of initial classes. Through verbal folk creation a child not only seizes the mother tongue but also brought over to the culture of the people. Taking into account it there is a necessity of search of the new going near determination of maintenance of education and education, to creation of the nationally orientated model of studies of children of midchildhood. A study of lingvokraevnavchego material on the lessons of the mother tongue and reading is an effective mean.

Regional linguistic material is a way to cognition past, modern and future native edge. He enables a child to understand the near-by world, orientated in him, what the stored traditions of domestic and calendar rite testify to.

Key words: artistic literature, study of a particular region, folklore, verbal folk creation, students of initial classes, educational process.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2018 р.

Прийнято до друку 25.05.2018 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Желанова В. В.

УДК 378.036

І. С. Котєнєва

ІСТОРЧНІ ЗАСАДИ ЕСТЕТИКО-ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Реалізація ідей української державності на підґрунті корінної перебудови соціально-економічного, політичного та духовного життя нашого суспільства вимагає збільшення культуроємності всіх соціальних процесів. Сучасна інтелігенція з її великим духовно-культурним потенціалом може зіграти вирішальну роль у подоланні суспільством глибокої кризи в різних сферах, у тому числі у взаєминах із природою.

В становленні та розвитку педагогічної думки поступово зложилася система поглядів на культуру поведінки людини в природі та гармонію взаємодії з нею, яка включає: завдання, принципи, зміст, форми й методи

як саме екологічного так й естетичного. Взаємозв'язок означених складових ми розглядає як естетико-екологічний феномен.

В умовах реформування системи освіти, особливий інтерес і цінність для сьогодення країни, представляє досвід українських вчених-педагогів, діячів культури та етнопедагогічний матеріал, який дозволяє реалізувати мету формування в молоді національної самосвідомості, почуття гордості, гідності за свою історію й культуру, батьківщину, сформуванню потреби зберегти природне середовище перебування для майбутніх поколінь України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що за останні роки значно посилюється інтерес до проблем екологічного виховання молоді, які розглядалися вченими в різних аспектах протягом тривалого часу.

До осмислення екологічного феномену суспільства зверталися князь Володимир Мономах, книжники Данило Заточник, Кирило Транквіліон-Ставровецький, професори Києво-Могилянської академії. М. Костомаров, Г. Сковорода, П. Тютковський та ін.

В наш час філософські світоглядні підходи знайшли відображення у працях М. Кисельова, В. Крисаченка, І. Стогнія.

Психолого-педагогічні аспекти розкриті в працях С. Дерябо, Н. Лисенко, В. Скребця, Г. Тарасенко, В. Червонецького.

Проблема формування естетико-екологічної культури та виховання особистості висвітлювалися у філософських працях представників «російського космізму» В. Вернадського, В. Одоєвського, М. Умова, М. Федорова, М. Холодного, К. Цюлковського, О. Чижевського, які розкрили залежність між швидкістю поширення, ступенем небезпечності екологічної катастрофи та розумовим, моральним, культурним розвитком сучасної людини. Філософи-космісти оптимальні стосунки людства з природою, Землею, Космосом нерозривно пов'язували з ідеалом ноосфери.

На необхідність природоохоронного виховання особистості наполягали О. Леопольд, Дж. Марш, Г. Пінчет (США), С. Рейди, Ф. Фаррара, К. Корбан (Велика Британія), О. Гумбольт, К. Ріттер (Німеччина), Ж. Е. Реклю (Франція).

Питання формування естетико-екологічної культури та виховання особистості висвітлено в студіях сучасних науковців Г. Апресян, Е. Маркаряна Л. Печко, І. Смол'янінова, Г. Шевченко.

Метою статті є узагальнення досвіду естетико-екологічного виховання та навчання в історії наукової думки.

Відчуження людини від природи як суспільний феномен існувало за всіх часів, хоча не завжди усвідомлювалося.

В епоху античності, порівняно з подальшими періодами людської історії, екологічні зв'язки між природою та людьми вирізнялися певною стабільністю. Саме в цей період затвердився погляд, відповідно до якого людина невід'ємна від природи, її частина й тому її закони – це закони її власної життєдіяльності. Уважалося саме собою що взаємодіяти й

пізнавати природу необхідно не для того щоб панувати над нею, а для того щоб насолоджуватися красою й гармонією Всесвіту. Щоб знайти своє місце у світі, орієнтуватися в ньому.

З давніх-давен людина, спостерігаючи за природною дійсністю, за допомогою міфів намагалася пояснити уклад світу, які в ролі своєрідного стабілізатора суспільного життя стверджували систему ціннісних орієнтацій суспільства. Проте їхнє головне значення полягало у налагодженні гармонії між світом і людиною, природою і суспільством, суспільством та індивідом, що допомагало забезпечувати внутрішню згоду людського життя. Означене свідчить про те, що відносини людини з природою завжди усвідомлювалися як процес взаємодії й взаємовпливу.

Світоглядна домінанта про можливість гармонізації особистості через гармонізацію її відносин із природою затверджувалася у філолофсько-просвітницької діяльності Аристотеля, Демокрита, Зенона, Ксенона, Піфагора, Платона, Стратона, Теофаста.

Естетика й екологія природно з'єдналися у світогляді античних філософів. Особливістю світогляду є наступне: органічне не відокремлюється від неорганічного; мертве від живого; людина від природного середовища; духовне від матеріального. Означене дозволяє констатувати, що саме в античний період зародилися ідеї естетико-екологічного виховання особистості.

Предметом естетико-екологічного виховання особистості є: краса самої природи, краса природи відбитої в мистецтві та краса відносин людини до природи.

В українській етнопедагогіці сприйняття й розуміння навколишньої дійсності та природного середовища завжди переломлювалося через призму національного (мови й культури), духовні цінності й ідеали народу, це дозволяє стверджувати, що образ природи й світу в цілому в уявленнях кожної нації оригінальний і неповторний.

Протягом віків в Україні викристалізувався педагогічний досвід народу, втілений у його мудрості, вміннях і навичках виховання наступних поколінь. Цей досвід відображений в фольклорі, іграх, танцях, мистецьких творах, обрядах і традиціях. Душа українців завжди була близькою до природи.

Витоки екологічного виховання українців губляться у далечині первісного суспільства, коли пращури інтуїтивно відчували себе частиною природи. Вірили у родинні зв'язки з тваринами, у надприродні сили, прекрасно розуміли природу, любили й охороняли її. Будь яке явище природи збагачувало чутливу народну душу новими враженнями та зарядом енергії.

Цю принципово важливу для естетико-екологічного виховання, ідею підтримували багато українських педагогів, вчених, діячів культури.

На єдності природознавства та народознавства в навчанні й вихованні наголошував І. Франко, який указував, що краєзнавство дає «можливість ґрунтовно познайомитися зі своїм краєм і всією

батьківщиною, з її географічним положенням, ґрунтами, кліматом, шляхами сполучення, містами, людьми, суспільним устроєм, історією, пам'ятниками й т.д. Наскільки таке знайомство корисно не потрібно доводити. Адже це перший щабель, перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле й сьогодення свого народу й почувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і єдиного організму» [6, с. 116].

Не залишився байдужим до естетико-екологічної проблематики Григорій Сковорода. Його універсальний «закон сродності», «життя відповідно натурі» він висвітлює у своїй «осердеченій» педагогіці. Філософ заповів нащадкам пізнавати самих себе через усвідомлення власного місця у природі. Твори Г. Сковороди відображають: значення екологічних факторів в світі природи та їх вплив на життя суспільства; екологію людини як біологічного організму; думки стосовно екології душі людини.

Надзвичайно актуальними є погляди філософа на формування духовності, які в наш час можна віднести до такого поняття як «екологія душі». Але найважливішим завданням людини Г. Сковорода вважав внутрішню душевну гармонію [2].

Ідеї естетико-екологічного виховання особистості були продовжені К. Ушинським, який чи малу увагу в процесі навчання й виховання дітей приділяв сильним емоційним враженням природи, що виховує душу. Чуттєво-виховна могутність природи настільки велика, уважав педагог, що без емоційної сили, яку вона дає, обмеженою може стати сама свідомість особистості. Саме завдяки естетичному сприйняттю світу, зазначав К. Ушинський, розвиток розуму дитини йде дружно з розвитком фантазії й почуттів.

Педагог наголошував на тому, що логіка природи є самою доступною та корисною для учнів. У праці «Рідне слово» у розділі «Абетка», К. Ушинський приділяє велику увагу саме природознавчим знанням. Об'єкти природного середовища займають розум дитини перш за все. Саме в цей період закладаються основи взаємодії з природою, що дозволяє дитині сприймати її як цінність. Формування екологічних понять на підґрунті елементарних уявлень, висувають перед вчителем певні завдання: добирати доступний зміст знань, які б відповідали провідним формам мислення та викликали у дитини необхідність постійно шукати нові способи пізнання. Тому у своїх підручниках педагог використовував оповідання, казки, вірші, загадки, народні приказки та скоромовки. Вчений вказував, що в усній народній творчості навколишня природа відтворена з особливою любов'ю, тому прикмети, загадки, повір'я є перлинами мудрості. Вони доступні за змістом і формою, легко сприймаються і швидко засвоюються. Саме через них дитина дізнається про природу, побут свого народу, його культуру й традиції.

Естетико-екологічним пафосом пронизані невеликі оповідання та замальовки, що написані для книги особисто К. Ушинським. Однак

естетико-екологічна освіта й виховання особистості не здійснювалося в методиці педагога як спеціальний самостійний напрям роботи з учнями. Вони органічно, у зв'язаному виді відображалися в змісті шкільного життя, з'єднувалися з ідеями народності виховання, наочності, зв'язку з життям та особистим досвідом дитини.

Особливу увагу педагог приділяв розвитку емоційної сфери дітей. Сприйманню краси природного світу, зокрема формам, барвам та звукам природи приділяв особливу увагу. Наголошував на тому, що спілкування з природою облагороджує думки та почуття, приносить велику насолоду особистості. Пізнавши красоту природи, порушити гармонію не можливо, вважав педагог. Оскільки природне середовище складає постійне оточення дитини, воно є першорядною естетичною школою. Саме тому педагог, закликав вчителів готувати учнів до сприймання краси природи, розширювати коло їх знань і уявлень на базі чуттєвого досвіду. «Природа є одним з наймогутніших агентів у вихованні людини...» [5, с. 369].

Розробивши український національний виховний ідеал, Г. Ващенко зазначив, що нормальний розвиток національного життя можливий лише при наявності своєї національної держави, окремим аспектом у якому виділив екологічні питання. Дослідник наполягав на тому, що любов до природи слід виховувати з раннього дитинства. «Дітей, що не вміють ще ходити, треба частіше виносити на свіже повітря, щоб вони могли бачити рідне небо, дерева, квіти, різних тварин. Все це залишається в дитячій душі, осяяне почуттям радості, і покладе основи любові до рідної природи» [1].

Багато елементів естетико-екологічного виховання присутні в практиці роботи установ керованих А. Макаренко. Педагог створив на практиці та теоретично осмислив методику екологічного виховання, яку можна висловити наступним «Бити на красу, значить бити напевно». Це є кращий важіль, який можна повернути людину до культури.

Естетичне в природі це не тільки доцільне, корисне в гуманітарно-прикладному значенні, але необхідне для гармонійного розвитку колективу. Виховання «почуття краси» можливо лише в контексті загального естетичного розвитку особистості. Тому категорія естетичного в трактуванні А. Макаренко має широкий зміст. Педагог говорить про естетику колективного життя, праці, гри, дисципліни, вчинку, одягу, тіла й ін. Естетика підвищує в особистості вимогливість до себе, умовам життя, формує почуття людської гідності, поваги до самої себе. Значимість естетичної діяльності в очах дитини підвищується в умовах саме колективного її виконання, що дає можливість порівнювати свої досягнення, змагатися з іншими, учитися в них.

Грунтовну систему естетико-екологічного виховання особистості створив видатний український вчений-педагог В. Сухомлинський.

Він не зводить естетико-екологічне виховання ні до властиво екологічного, ні до естетичного виховання засобами природи. Цей вид

виховання в його концепції не є сумою окремих напрямків. Саме єдність екологічного й естетичного в його теорії дають нову якість – ноосферне виховання, яке є основою всієї педагогічної системи педагога. В цій системі значна роль приділяється природі як об'єкту пізнання та галузі активної діяльності.

Разом з тим В. Сухомлинський наголошував на тому, що природа сама собою не виховує, а виховує тільки активна взаємодія з нею, яка вирішує комплекс педагогічних завдань: активізує процеси пізнання об'єктів і явищ природи; пробуджує емоційну сферу та бажання брати участь у природоохоронній діяльності; усвідомлює власну значущість; збагачує практичний досвід дитини та формує життєві компетенції.

В. Сухомлинський наполягав на тому, що треба навчати учнів розуміти природу, піклуватися про неї, берегти й примножувати її багатства. Умовами виховання бережливого ставлення до природи визначено: пізнання та вивчення рідного краю, розвиток в учнів позитивних емоційних відчуттів до об'єктів навколишньої дійсності, активна практична діяльність.

Видатний педагог сформував низку порад щодо організації спостережень у природі: вони мають викликати почуття радості, супроводжуватися короткими, емоційно насиченими розповідями, необхідно звертати увагу на красу навколишнього світу.

Аналіз педагогічної спадщини В. Сухомлинського [3] довів, що педагог обґрунтовував роль природи у формуванні екологічної культури особистості за напрямками:

- активна діяльність особистості в пізнанні природи;
- спілкування з природою активно сприяє розвитку здібностей особистості;
- використання природи, як активного методу навчання та виховання.

Та визначив основні напрямки реалізації естетико-екологічного виховання особистості:

- отримання позитивних почуттів від навколишнього світу, які мають велике значення для духовного становлення особистості;
- виховання особистості, яка може бачити й усвідомлювати свою єдність з природою, переживати та турбуватися про її збереження й примноження, бережно ставиться до всього живого.

Саме таке виховання ґрунтується на ідеях ноосфери філософів-космістів (В. Вернадського, К. Ціолковського, О. Чижевського), тому у сучасній науці визначається як ноосферне.

Якщо дотримуватися основних порад видатного українського педагога, то особистість буде розуміти природу, як великий, цілий та живий організм, людина в якому є лиш часткою.

Метою естетико-екологічного виховання є формування відносин до природи як до середовища буття й як до естетичного феномену.

Механізм естетико-екологічного виховання являє собою взаємодію факторів: естетичних уявлень про природні об'єкти, явища й процеси, наукових знань про біосферу, що становлять основу ноосферної свідомості, і, нарешті, практичної діяльності, спрямованої, насамперед на збереження й відтворення естетичних компонентів природного середовища.

Ноосферне виховання у свою чергу виступає засобом морального, громадянського й трудового становлення особистості. Через нього відбувається розуміння мети й сенсу життя та виробляється програма життєвого шляху людини.

Формуючи свою педагогічну концепцію В. Сухомлинський зазначав: «Важную цель всей системы воспитания я видел в том, чтобы школа научила жить человека в мире прекрасного, чтобы он не мог жить без чувства красоты, чтобы красота мира творила красоту в нем самом» [4, с. 156]. Як точно зазначено тут головне виховне завдання: вкраплювати естетичні багатства навколишнього світу в духовне життя дітей та зробити ці багатства однією з найглибших потреб особистості.

Розроблений педагогом метод естетичного виховання природою та її красою є новим підходом у екологічному вихованні особистості, який в нашому дослідженні зазначено, як естетико-екологічне. Для цього необхідно вміти бачити ціле: будь-який предмет у його завершеності й зв'язках з іншими предметами, явище – у єдності всіх його характерних ознак. У такий спосіб естетичне пізнання природи є особливим засобом її цілісного сприйняття. «Краса сама по собі не впливає на душу, писав В. Сухомлинський, – і не вимагає роз'яснення. Ми любуємося квіткою троянди як би єдиним цілим, і краса була б зруйнована, якби ми відірвали від квітки пелюстки й аналізували, у чому сутність краси» [4, с. 184]. Незважаючи на всю могутність природи як засобу естетико-екологічного виховання, обмежитися тільки нею було б неправильно.

Методика естетико-екологічного виховання припускає активну взаємодію дітей з миром природи. Хоча як відзначав, В. Сухомлинський природа сама по собі не виховує. Дарма очікувати від людини, що залишилася наодинці з природою, підвищення інтелектуального рівня, вдосконалення моральних особистісних якостей. Виховувати може тільки активна взаємодія людини з природою. Взаємодія з природою здатна вирішувати не тільки педагогічні завдання, затверджуючи гуманістичні цінності й ідеали, а й медико-терапевтичні проблеми, знімаючи психофізіологічну напруженість і відновлюючи психічну рівновагу.

Аналіз педагогічної системи В. Сухомлинського показав, що головним підсумком екологічного виховання (ноосферного за В. Вернадським та естетико-екологічного за нашим задумом) є здатність особистості переживати естетико-екологічний катарсис від взаємодією з природою.

Естетико-екологічний катарсис – це процес і результат цілісного духовно-фізичного піднесення особистості під впливом сприйняття, розуміння, спілкування, захисту й творчості естетичного в природі.

Таким чином, історико-педагогічний розгляд найбільш значимих аспектів естетико-екологічного виховання особистості дозволяє накопичити матеріал необхідний для розуміння цілей, принципів, змісту, форм і методів роботи в сучасній системі освіти України. Обґрунтувати нові підходи до вирішення проблем екологічного виховання молоді. Розробити нові технології естетико-екологічного (ноосферного) виховання особистості. Розробити програми підготовки фахівців вищої кваліфікації, здатних вести молодь до досягнення гармонії у взаєминах із природою.

Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в глибинному аналізі й переосмисленні спадщини культурно-освітніх діячів минулого, досвіду зарубіжних педагогів для розроблення та вдосконалення системи естетико-екологічного виховання особистості в закладах освіти України.

Список використаної літератури

1. Ващенко Г. Виховний ідеал: підруч. для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г. Ващенко. – Всеукр. пед. т-во ім. Григорія Ващенка. – 4-е вид. – Львів : Камула, 2006. – 278 с. **2. Сковорода Г.** Вибрані твори / Упорядкування та передмова Леоніда Ушкалова; примітки й коментарі Леоніда Ушкалова та Сергія Вакуленка. – Х.: Прапор, 2007. – 384 с. **3. Сухомлинський В. О.** Школа і природа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 536–551. **4. Сухомлинский В. А.** О воспитании / В. А. Сухомлинский Сост. и авт. вступит. очерков С. Соловейчик. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1982. – 270 с. **5. Ушинский К. Д.** Избранные педагогические сочинения: В 2 т / К. Д. Ушинский; под ред. А. И. Пискунова. – М. : Педагогика, 1974. – Т.1. – 486 с. **6. Франко І.** Публіцистика. Вибрані статті / І. Франко. – К. : Наука, 1953. – 158 с.

Котенєва І. С. Історичні засади естетико-екологічного виховання особистості

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлена екологічною кризою сьогодення людства та пошуками шляхів її вирішення в системі сучасної освіти. В історії педагогічної думки у різні історичні періоди поступово зложилася система поглядів на культуру життя людини в природі та гармонію взаємодії з нею, що дозволяє використати ці нароби. У статті на основі аналізу провідних педагогічних ідей визначено сучасні засади естетико-екологічного виховання особистості. Зроблено акцент на актуальності концепцій класиків вітчизняної педагогічної думки. Розглянуто особистий внесок Г. Сковороди, Г. Ващенко, К. Ушинського, В. Сухомлинського у проблему естетико-екологічного виховання особистості, що дозволяє накопичити матеріал необхідний для розуміння цілей, принципів, змісту, форм і методів роботи в сучасній українській школі; обґрунтувати нові підходи до вирішення проблем екологічного виховання молоді. Розробити нові технології естетико-екологічного (ноосферного) виховання особистості. Розробити програми підготовки

фахівців вищої кваліфікації, здатних вести молодь до досягнення гармонії у взаєминах із природою.

Ключові слова: екологічна культура, естетико-екологічне виховання, ноосферне виховання, естетико-екологічний катарсис.

Котенева И. С. Исторические основы эстетико-экологического воспитания личности

Актуальность исследуемой проблемы обусловлена экологическим кризисом современного человечества и поисками путей ее разрешения в системе высшего образования. В истории педагогической мысли в разные исторические периоды постепенно сложилась система взглядов на культуру жизни человека в природе и гармонию взаимодействия с ней, что позволяет использовать их.

В статье на основе анализа ведущих историко-педагогических идей определены современные основы эстетико-экологического воспитания личности. Сделан акцент на актуальности ведущих идей классиков отечественной педагогической мысли.

Проанализован личный вклад Г. Сквороды, Г. Вашенко, К. Ушинского, В. Сухомлинского в разработку проблемы эстетико-экологического воспитания личности, что позволяет накопить материал необходим для понимания целей, принципов, содержания, форм и методов работы в современной украинской школе; обосновать новые подходы к решению проблем экологического воспитания молодежи; разработать новые технологии эстетико-экологического (ноосферного) воспитания личности; разработать программы подготовки специалистов высшей квалификации, способных вести молодежь к достижению гармонии в отношениях с природой.

Ключевые слова: экологическая культура, эстетико-экологическое воспитание, ноосферное воспитание, эстетико-экологический катарсис.

Koteneva I. Historical Bases of Estetiko-Ecological Education of the Person

The urgency of an investigated problem is caused by ecological crisis of modern mankind and searches of ways of its permission in higher education system. In the history of pedagogical thought during the different historical periods there was gradually a frame of reference on culture of human life in the nature and harmony of interaction with it that allows to use them.

In article on the basis of the analysis of leading history-pedagogical ideas modern bases of estetiko-ecological education of the person are defined. The emphasis is placed on the urgency of leading ideas of classics of domestic pedagogical thought.

Personal contribution of G. Skovorody, G. Vashchenko, K. Ushinsky, V. Suhomlinsky in working out of a problem of estetiko-ecological education of an individual have been analysed. It allows to save up a material necessary for understanding the purposes, principles, the maintenance, forms and work